

Ihminen vai paholainen?

Adolf Hitlerin historiakuvat suomalaisissa historian oppikirjoissa 1983 ja 2013

Helmi Hälikkä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Tammikuu 2026

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Helmi Hälikkä

Ihminen vai paholainen – Adolf Hitlerin historiakuvat suomalaisissa historian oppikirjoissa 1983 ja 2013

Sivumäärät: 30 s, liitteet 2 s

Historia on säilyttänyt asemansa pakollisena oppiaineena koko peruskoulun historian ajan. Vaikka oppikirjoissa käsitellyt aiheet ovat muuttuneet ja lisääntyneet, toisen maailmansodan ja Adolf Hitlerin (1889–1945) saama painoarvo on pysynyt mittavana. Minkälaisena hahmona Hitler esitetään, ja millaisen roolin historian henkilönä hän saa? Mitkä taustatekijät vaikuttavat siihen, millaisia historiakuvia hänestä muodostetaan?

Tässä tutkielmassa pureudutaan Hitlerin historiakuviin ja niiden muutoksiin vuosien 1983 ja 2013 oppikirjoissa. Oppikirjoja peilataan niin Hitler-tutkimuksen traditioihin kuin historian tutkimuksen ja -opetuksen muutoksiin kyseisellä aikavälillä sekä taustoitan niihin vaikuttavia tekijöitä. Analyysin kohteena ovat paitsi tekstit, myös sitä tukemaan valitut kuvat.

Vuoden 1983 oppikirjan *Historia ja me 8* (Castrén & Riikonen) muodostama historiakuva nojaa vahvemmin demonisoinnin perinteeseen sekä korostaa Hitlerin roolia holokaustin ja maailmansodan aikaansaajana. *Forum 8 Historia* (Hämäläinen, Kohi, Päivärinta, Vihervä & Vihreälehto) vuodelta 2013 sen sijaan painottaa tiedonalakohtaisia taitoja ja haastaa oppilasta tekemään itse tulkintoja Hitleristä, korostaen koko Saksan kansan vastuuta tapahtumista. Molempien oppikirjojen taustalla näkyy aikansa historian tutkimuksen ja politiikan yleinen linja.

Aineistossa kokonaisuudessaan korostui Hitlerin erityislaatuinen asema suhteessa muihin valtionjohtajiin hänen edustaessaan itsensä lisäksi koko Saksan valtiota ja saadessaan oppikirjojen sivuilta yhdeksi henkilöksi paljon tilaa. Hänen asemansa suomalaisen peruskoulun historianopetuksessa näyttää näissä oppikirjoissa pysyvän huomattavana. Jatkotutkimuksellisesti aihetta olisi mahdollista laajentaa kansainväliseen vertailuun, jolla yhden ihmisen saama huomio historianopetuksessa asettuisi yhä laajempaan kontekstiin.

Avainsanat: oppikirjat, koulukirjat, historianopetus, Adolf Hitler, historiakuva, historiapolitiikka

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Oppikirjat tutkimuksen kohteena	4
1.2	Hitler, historiakuvat ja historiantutkimus	6
1.3	Metodit, tutkijan positio ja tutkimuksen kulku	8
2	Sanat historiakuvien rakentajana	11
2.1	”Kiihkeä poliittinen yrittäjä”	11
2.2	”Kuin kuka tahansa meistä?”	14
3	Hitler kuvissa ja kokonaisuuksissa	18
3.1	Valokuvat historiakuvien muodostajina	18
3.2	Historiakuvien kokonaisuudet ja muutos	20
4	Lopuksi	25
	Lähteet	28
	Liitteet	31
	Liite 1.	31
	Liite 2.	32
	Liite 3.	33

1 Johdanto

1.1 Oppikirjat tutkimuksen kohteena

Kouluopetus on aikansa peili. Se vaikuttaa kaikkiin suomalaisiin, ja on osaltaan tuottamassa ja muokkaamassa käsityksiämme historian tapahtumista ja ilmiöistä. Peruskoulu-uudistuksen¹ myötä jokainen suomalainen lapsi on saanut valtakunnallisten opetussuunnitelmien mukaista opetusta. Millainen valta oppikirjoilla on historiatiedon välittäjinä ja tuottajina? Minkälaisia vaikutuksia historianopetuksella voi olla kokonaisten ikäluokkien käsityksiin menneestä?

Näiden kysymysten myötä olen tarkentanut katseeni peruskoulun oppikirjojen muutokseen vuosien 1983 ja 2013 välille. Lähestyn koulukirjoja toisen maailmansodan ja erityisesti Adolf Hitlerin (1889–1945) henkilökuvan näkökulmasta. Keskityn analysoimaan ja erittelemään, kuinka Hitlerin henkilökuvaa rakennetaan, ja minkälaisin sanavalinnoin, kuvin ja teemoin historiakuvaa hänestä luodaan. Olen kiinnostunut oppikirjojen taustoista ja muutoksesta, ja juuri muutokseen pääsen käsiksi tarkastelemalla kirjoissa toistuvaa ilmiötä. Hitlerillä vaikuttaa olevan keskeinen rooli yläkouluikäisten kouluopetuksessa, joten on luontevaa kääntää katse häneen.

Oppikirjat eivät synny tyhjiössä, vaan historian koulukirjat heijastelevat aikaansa ja aikansa historian tutkimusta. Olen rajannut tutkimukseni koskemaan vuonna 1983 painettua *Historia ja me 8* (Castrén & Riikonen, Weilin+Göös, 8. painos) sekä vuoden 2013 *Forum 8 Historiaa*² (Hämäläinen, Kohi, Päivärinta, Vihervä & Vihreälehto, Otava, 1. painos). Varhaisempi oppikirja edustaa ensimmäistä perusopetuksen opetussuunnitelmaa ja tuoreempi vuoden 2004 opetussuunnitelmaa. Molemmat oppikirjat edustavat aikaansa suuria oppikirjakustantamoja. Olen rajannut aineiston vain kahteen oppikirjaan päästäkseni pureutumaan kumpaankin mahdollisimman tarkasti ja yksityiskohtaisesti. Laajempi otanta mahdollistaisi yleistävämmän tutkimuksen, mutta tarkkaan rajatulla aineistolla on mahdollista analysoida yksittäisten sana- ja kuvavalintojen merkityksiä ja niiden vaikutuksia historiakuvan rakentumiselle.

Suomalaisia historian oppikirjoja on tutkittu niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa. Tätä tutkimusta likelle sijoittuvat historioitsija ja sosiaalipsykologi Eemeli Hakokönkään ja

¹ Entisen kansakoulun korvanneeseen peruskoulujärjestelmään siirryttiin vaiheittain vuosien 1972–1977 aikana.

² Käytän selkeyden vuoksi tästä eteenpäin tutkielmassa nimeä *Forum 8*.

sosiaalipsykologi Inari Sakin tutkimus Suomen ja natsi-Saksan suhteista historian oppikirjoissa vuodelta 2022³ sekä kasvatustieteilijä Anne Takalan tutkimus *Vuoden 1918 sota keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjoissa* (2018).⁴ Historioitsija Janne Holmén puolestaan on tehnyt väitöskirjansa⁵ Neuvostoliiton kylmän sodan aikaisesta historiakuvasta Suomen, Ruotsin ja Norjan koulukirjoissa. Historian oppikirjojen tutkimus on monitieteinen tutkimusalue ja se yhdistää erilaisia näkökulmia. Usein oppikirjatutkimuksessa toistuvat pitkät aikavälit ja laajat tutkimusaineistot: esimerkiksi Hakoköngäs ja Sakki luokittelevat yli kuusikymmentä vuotta käsittävän aineistonsa 10–20 vuoden aikaperiodeihin.⁶ Niin ikään Takala ja Holménkin tutkivat oppikirjojen muutosta laajalla aikavälillä.⁷ Tässä tutkielmassani tarkastelen vain 30 vuoden aikana tapahtunutta kehitystä.

Koulukirjat ovat tutkimusaineistona kurkistus koulumaailmaan ja peruskoulun historianopetukseen. Kuten kaikkea historian tutkimuksen aikalais- ja alkuperäisaineistoa, niitä on tutkittava omassa syntykontekstissään ja tarkasteltava kirjoja oman aikansa ilmiöinä, ei nykyajasta käsin ylenkatsoen. Siksi valotan niin 1980- kuin 2010-luvun historian tutkimuksellisia linjoja, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet koulukirjojen ja opetussuunnitelmien sisältöihin. Oppikirjojen tutkimusta ei voi suoraan käyttää tienä itse opetuksen tutkimukseen – koulukirjat toki kuvastavat aikansa koulumaailmaa, mutta kuten Holménkin toteaa, opettajan merkitys historiakuvan rakentamisessa on merkittävä, ja yksittäisen opettajan vaikutus voi olla käytettyä oppikirjaa suurempi.⁸ Koska suurten kustantajien oppikirjat edustavat aikansa opetussuunnitelmaa, niiden tutkimuksella voidaan päästä käsiksi kouluopetuksen linjoihin ja ihanteisiin, joita kulloisenakin aikana on haluttu vaalia.

Poliittisen historian tutkija Pilvi Torsti on tehnyt laajasti tutkimusta suomalaisten historiatietoisuudesta.⁹ Hän nostaa esiin käsitteen kansallisesta kertomuksesta, joka nivoutuu kulttuuriseen muistiin ja kertoo yhteisöiden menneisyyden käsityksistä. Juuri historian oppikirjat edustavat hänen mukaansa tämän kansallisen kertomuksen tulkintaa.¹⁰ Tämä laaja

³ Hakoköngäs & Sakki 2022.

⁴ Takala teki opinnäytteensä vuonna 1994, mutta Lahden kaupunginmuseo painoi ja julkaisi sen vuonna 2018. Viitataan tässä painettuun laitokseen.

⁵ Holmén 2006.

⁶ Hakoköngäs & Sakki 2022, 204.

⁷ Takalan aineisto käsittää vuodet 1918–1992 ja Hakoköngään ja Sakin aineisto puolestaan 1950-luvulta 2010-luvulle.

⁸ Holmén 2006, 24.

⁹ Torsti 2012.

¹⁰ Torsti 2012, 10.

tutkimus suomalaisten historiakuvaan onkin taustoittanut hyvin tutkimustani, sillä historianopetus liittyy juuri kansallisen identiteetin ja kertomusten tulkintaan. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori emerita Sirkka Ahonen on tutkinut paljon paitsi historian oppikirjoja, myös kouluopetusta. Hänen teoksensa kansallisesta katseesta oppikirjoissa¹¹ sekä yhdessä niin ikään historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professorin Jukka Rantalan kanssa tehty tutkimus historian käytöstä kouluopetuksessa¹² ovat taustoittaneet ja avanneet aihetta merkittävästi.

1.2 Hitler, historiakuvat ja historiantutkimus

Adolf Hitler lienee yksi tutkituimmista ja tunnetuimmista historian henkilöistä. Hänen katsotaan edustavan pahuutta itsessään ja toimivan keulakuvana koko toisen maailmansodan tapahtumaketjulle.¹³ Koska niin laaja ilmiö kuin vuosikausia kestänyt maailmansota, on onnistuttu henkilöimään yhteen mieheen, täytyy hänen henkilökuvaansa tarkastella yksityiskohtaisemmin. Hitlerin hahmoa on tutkittu hänen kuolemastaan asti, ja tutkimus jatkuu yhä. Nämä historiantutkimuksen erilaiset näkökulmat ja vaiheet väistämättä ovat vaikuttaneet myös siihen, kuinka Hitleristä on kerrottu suomalaisessa kouluopetuksessa ja kansallisessa kertomuksessa.

Kuten todettua, oppikirjojen vertaileminen on hedelmällistä, kun tarkastellaan kummastakin löytyviä aiheita ja ilmiöitä. Sen tähden tarkastelen oppikirjoja ja niiden muutosta Hitlerin henkilöitymän kautta. Olen kiinnostunut hänestä esitetystä historiakuvasta ja sen muuttumisesta alkuperäisaineistoni rajaaman kolmenkymmenen vuoden aikana. Tutkin, millaisena hahmona Hitler esitellään ja miten hänen henkilökuvaansa on muuttunut vuosien aikana.

Hitlerin suurmiesasemasta voidaan käydä debattia, mutta hänen vaikutuksensa 1900-luvun historiaan ja nykypäivään on täysin erityislaatuista. Toisesta maailmansodasta tuskin voi puhua mainitsematta häntä henkilönä, ja siksi juuri hänen persoonansa tutkiminen on kiinnostanut historioitsijoita jo vuosikymmeniä. On esitetty, että sama tapahtumakulku ei olisi voinut sellaisenaan ylipäätään tapahtua ilman Hitleriä henkilönä.¹⁴ Toisaalta on myös vaarallista tuudittautua ajatukseen, jossa kaikki Hitlerin aikaansaamat kauheudet olisivat

¹¹ Ahonen 2017.

¹² Rantala & Ahonen 2015.

¹³ Toinen maailmansota Hitlerin sotana ks. Lukacs 1998, 257.

¹⁴ Kershaw 2009, 19–20.

olleet jonkinlainen historian oikku tai yhden demonisen henkilön päänäpistöjä.¹⁵ Hänellä oli kansanmurhaan, siviiliväestön tuhoamisiin ja suursodan lietsomiseen takanaan samanmielisiä ihmisiä ja hiljaista hyväksyntää. Jotta voimme ymmärtää pahuutta, täytyy kohdata ilmiöt syiden ja seurauksien ketjuina, ei vain yhden ihmisen aikaansaannoksina.¹⁶ Sen takia olenkin kiinnostunut siitä, onko samasta henkilöstä luotu erilaisia vaikutelmia ja maalattu tietynlaisia historiakuvia jo peruskoulussa.

Vaikka Hitlerin kohdalla voitaneen yleisesti todeta hänen tehneen erityislaatuisen pahoja ja hirveitä tekoja, on hänen kohdallaan syytä varoa pysähtymästä arvostelun ja tuomitsemisen polulle. Historioitsija Sebastian Haffner korostaa, ettei Hitleriä ole syytä tuomita väärin perustein, saati arvottaa hänen tekojaan yksinomaan pahoiksi – vaikka pahuutta ei pidäkään hänen kohdallaan vähätellä.¹⁷

Hitlerin pahuus onkin ollut yksi häntä koskevan tutkimuksen suurista kysymyksistä. Historioitsija John Lukacs kirjoittaa teoksessaan *The Hitler of history* (1998) Hitlerin demonisoinnin perinteestä, mutta huomauttaa, että vähitellen Hitleriä on pystytty käsittelemään tutkimuksessa yhä avoimemmin.¹⁸ Tämän epäinhimillistämisen ja mystisen selittämättömyyden perinne alkoi hyvin pian sodan jälkeen: jopa Albert Speer¹⁹ nimitti Hitleriä käsittämättömäksi demoniseksi ilmiöksi, jolle ei löydy järjellistä selitystä. Niin ikään häntä on tutkimuksessa kuvattu pahuuden ilmentymän lisäksi mielenterveydeltään täysin järkkyyneeksi ja toisaalta Saksan valtiolle hyvää – tosin mitä karmivimmin keinoin – tahtoneeksi johtajaksi.²⁰ Tätä taustaa vasten tulkitsen myös demonisoinnin tematiikan näkymistä oppikirjojen muodostamissa Hitlerin historiakuvissa.

Keskeisenä käsitteenä tutkimuksessani onkin juuri historiakuva, jonka rakentamista ja muutosta oppikirjoissa tutkin. Historiakuvalla tarkoitetaan yleisesti jonkin ilmiön tai asian vallitsevaa kokonaiskäsitystä: sen ymmärrystä menneisyydessä ja merkitystä nykyisyydessä.²¹ Historiakuva on siksi alati muuttuva ja altis ympäristön vaikutuksille. Se, millaiseksi ihmisten – saati kansojen – historiakuvat muotoutuvat, riippuu monista erilaisista historian esityksistä. Jorma Kalela, joka on tutkinut historiantutkimuksen ja historiatietoisuuden suhdetta, esittää

¹⁵ Hitlerin asemasta Saksan historian poikkeamana pidemmän kehityskulun sijaan ks. Haffner 1978, 201–202.

¹⁶ Ks. Kershaw 2009, 24–32.

¹⁷ Haffner 1978, 53–54.

¹⁸ Lukacs 1998, xii.

¹⁹ Albert Speer (1905–1981) toimi Hitlerin hallinnon pääarkkitehtinä ja varusteluministerinä kuuluu Hitlerin lähipiiriin sodan aikana.

²⁰ Kershaw 2009, 25–26.

²¹ Miettunen 2009, 18.

juuri muiden kuin akateemisten historiaesitysten olevan suuremmassa roolissa historiakuvien muodostuksessa.²² Oppikirjat ovat osana tässä historiakuvien muodostamisen prosessissa.

1.3 Metodit, tutkijan positio ja tutkimuksen kulku

Alkuperäisaineistonani toimivat oppikirjat ovat julkaistua kirjallisuutta, jonka syntykontekstiin on vaikuttanut vahvasti niin poliittiset kuin pedagogisetkin päämäärät, joita kouluopetukselle on kulloinkin annettu. Tutkijan tehtävänä on käydä keskustelua paitsi primäärilähteenä toimivien oppikirjojen, myös niitä ympäröivien ilmiöiden ja niiden vaikuttimien välillä. Kuten edellä sanottua, oppikirjat eivät synny tyhjiössä, ja sen tähden olen valottanut kummankin analyysin kohteena olevan oppikirjan historiografista taustaa.

Historianopetusta verhoaa keskustelu sisältöpainotteisuuden ja tiedonalakohtaisten taitojen tasapainosta.²³ Perinteisesti historia on mielletty sisältöperustaiseksi oppiaineeksi, mutta jo vuoden 1970 opetussuunnitelman perusteissa määritettiin historianopetukseen sisältyväksi lähdekriittisyys ja lähteiden käytön harjoittelu. Näiden, niin sanottujen tiedonalakohtaisten taitojen osuus on kasvanut 2000-luvulle tultaessa, ja vuoden 2004 opetussuunnitelmassa ne nostettiin sisällön yläpuolelle.²⁴ Oppikirjojen tutkimus linkittyy siis vahvasti kansallisten kaanoneiden ja historiapolitiikan kenttään.²⁵ Kansallinen kaanon itsessään on ennen muuta politiikkaa. Se kuvaa sitä historian kertomusta, joka valitaan kulloiseenkin opetussuunnitelmaan määrittämään kansallista kouluopetusta.²⁶

Vaikka tämä tutkimus ei keskity kansalliseen kertomukseen, vaan tarkastelee yksittäisen henkilön historiakuvaa, sijoittuu oppikirjojen tutkimus niin osaksi historiapolitiikkaa kuin historiografiaakin. On tärkeää tiedostaa, että oppikirjat edustavat aikansa historiantutkimuksellisia ja poliittisia linjoja. Sisältöjen valinta oppikirjoihin määräytyy poliittisesti – valtakunnallisen opetussuunnitelman kautta – kun taas historian tapahtumat ja ilmiöt selitetään tieteellisen historiantutkimuksen linjan mukaan.²⁷ Oppikirjojen luonteesta on

²² Kalela 2000, 39.

²³ Ks. Marti, Norppa & Taivalanti 2020, 76; Ahonen 2017, 14; Ahonen & Rantala 2015, 101, 118–120; Rantala, Puustinen, Khawaja, van den Berg & Ouakrim-Soivio 2020, 9–10; Seixas 2000, 20–21.

²⁴ Rantala et al. 2020, 80.

²⁵ Marti, Norppa & Taivalanti 2020, 76.

²⁶ Ahonen 2016, 254.

²⁷ Ahonen 2017, 17.

maininnanarvoista myös kaupallisuus: kustantajat haluavat myydä kirjojaan, ja tämän voi nähdä myös osaltaan vaikuttavan oppikirjojen kehitykseen.²⁸

Ensimmäisessä käsittelyluvussa tarkastelen oppikirjoja yksitellen, omissa historiallisissa ja historiografisissa konteksteissaan. Asettamalla aineistoni historialliseen kontekstiinsa, voin tutkia oppikirjoja osana suurempia historiantutkimuksen ja -esitysten kokonaisuuksia. Tämä aineiston kontekstointi ja lähilukua muistuttava yksityiskohtainen perehtyminen aina sanavalintoihin asti nostavat esiin niitä elementtejä, jotka luovat historiakuvia. Historiakuvien muodostuminen ei ole sattumanvaraista, vaan pääosin tarkoituksenmukaista.²⁹ Tähän tarkoitukseen valitaan tiettyjä sanoja ja käsitteitä, joilla menneestä muodostetaan kuvia ja historiakulttuuria. Tutkimuksessani onkin piirteitä myös käsitehistoriallisesta lähestymisestä, sillä ne sanat, joita käytämme, ohjaavat maailmankuvaamme, ja siksi niiden käytön ja muutoksen tarkastelua voidaan hyödyntää historiakuvien tutkimuksessa.³⁰

Historiakuva on jo muodostunut kokonaisuus käsityksistä. Niistä kokonaisuuksista tutkijan on siis pyrittävä pilkkomaan kuva takaisin osiin, joista kuvat koostuvat.³¹ Tässä tapauksessa olen pyrkinyt erittelemään sellaisia elementtejä, jotka ovat mukana muodostamassa kummassakin kirjassa Hitlerin henkilökuvan kokonaisuutta. Niitä ovat niin oppikirjojen tekstien sanavalinnat, aikalaislainaukset ja -kuvaukset joita kirjat sisältävät, valokuvat, aikalaiskuva-aineistot sekä kirjan tarjoamat tehtävät ja kysymykset oppilaille.

Oppikirjojen erillisen ja yksityiskohtaisen tarkastelun jälkeen analysoin sekä vertailen kolmannessa luvussa visuaalisten elementtien merkityksiä ja niiden luomia historiakuvia Hitlerin persoonasta. Lopuksi kokoan niin sanojen kuin kuvienkin muodostamat historiakuvat yhteen ja arvioin aikavälillä tapahtunutta muutosta. Laadullisen vertailun lisäksi analysoin aineistoa myös kvantitatiivisesti vertaamalla oppikirjojen sisältöjä määrällisesti. Tämä monipuolinen sisällöllinen vertailu mahdollistaa paitsi muutoksen, myös yhteneväisyyksien havaitsemisen.

Tutkija on aina kiinni ajassaan, eikä nykyinen historiantutkimus tunne täyttä objektiivisuutta tai itsensä häivyttämistä tutkijan asemassa.³² Tällaisessa vertailevassa tutkimuksessa tutkijan

²⁸ Ks. Rantala & Ahonen 2015, 118–119.

²⁹ Miettunen 2009, 11.

³⁰ Kärrylä 2022, 112–113.

³¹ Miettunen 2009, 37.

³² Kalela 2000, 51–52.

on varottava arvottamasta aineistojaan tai tuloksiaan oikeiksi tai vääriksi.³³ Tarkoitukseni on kuvata kirjojen sisältöä ja analysoida historiakuvien muutoksia. Tutkimusmenetelmää voi kuvata laadulliseksi sisällönanalyysiksi, joka tosin on hyvin laaja käsitteverkosto.³⁴ Sitä varten pyrin tässä johdannossa kuvaamaan tutkimuksen vaiheet yksityiskohtaisemmin. Vaikka Hitleriä on tutkittu vuosikymmenien ajan, hänen tekonsa ja merkityksensä historialle eivät vanhene. Hänen merkityksensä peruskoulun opetuksessa on edelleen suuri, ja oppikirjat luovat kokonaisille sukupolville käsityksiä menneestä.

³³ Holmén 2006, 41.

³⁴ Tuomi & Sarajärvi 2018, 13.

2 Sanat historiakuvien rakentajana

2.1 ”Kiihkeä poliittinen yrittäjä”

Vuonna 1983 suomalainen peruskoulu oli vakiintunut osaksi yhteiskuntaa. Opetus perustui yhä vuonna 1970 tehtyyn peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintöön. Se vastasi opetussuunnitelmaa vuoteen 1985 saakka, jolloin astui voimaan ensimmäinen virallinen opetussuunnitelma.³⁵ Toisen maailmansodan jälkeen kouluopetus muuttui vähitellen yhä vähemmän ideologiseksi kansallisen kertomuksen kuvaamiseksi ja lähestyi akateemisen historiantutkimuksen pyrkimystä objektiiviseen kuvaukseen.³⁶ Jo 1970-luvun aikana tiedonkäsitys historiantutkimuksessa muuttui, ja aiemmin hiljaiseksi jääneiden ryhmien äänet tulivat kuuluviin.³⁷ Historioitsija Hayden White (1928–2018) nosti keskusteluun niin kutsutun narrativistisen historianfilosofian, joka painotti historian esitysten olevan aina riippuvaisia tulkinnoista, eikä historioitsija voi löytää ”oikeaa totuutta”, jota Leopold von Ranken (1795–1886) mukaan historioitsijan tuli etsiä.³⁸

Koulussa opetettava historia heijastaa historiantutkimuksen linjoja, mutta ei voi täysin vastata niitä. Ahonen ja Rantala huomauttavat, että historianopetus ei voi irtautua kasvatuksen ja yhteiskunnallisen ohjaamisen aspektista.³⁹ Historianopetus toisti pitkään ”suuren kertomuksen” diskurssia, joka korosti kansakunnan tarinaa valtionjohtajien ja tärkeäksi määriteltyjen merkkitapahtumien ulkoa opettelun myötä. Suurta kertomusta alettiin Suomessa haastaa jo verrattain varhain, 1960- ja 1970-lukujen aikana. Vähitellen oppikirjoihin lisättiin myös hyvinvointiyhteiskunnan, muutoksen ja kriittisen tiedonkäsittelyn teemoja.⁴⁰ Vaikka oppikirjojen ensisijainen tavoite onkin representoida historiaa, poliittinen ilmapiiri vaikuttaa niiden sisältöihin. Kylmän sodan aikana suhteet Neuvostoliittoon haluttiin pitää hyvinä, ja se ohjasi historianopetusta aina 1990-luvulle asti.⁴¹

³⁵ Markula 2022, 16. Otsikon sitaatti: Castrén & Riikonen 1983, 15.

³⁶ Ahonen & Rantala 2015, 42–43.

³⁷ Ahonen & Rantala 2015, 43.

³⁸ Pulkkinen 2015, 34–35; von Rankesta ja tutkijana ”itsensä sammuttamisesta” ks. Kalela 2000, 50–52.

³⁹ Ahonen & Rantala 2015, 43.

⁴⁰ Ahonen & Rantala 2015, 107; Rantala et al. 2020, 80.

⁴¹ Idänsuhteiden vaikutuksesta historian oppikirjoihin: ks. Ahonen 2017, 13, 90–91, 182–188; Hakoköngäs & Sakki 2022, 202, 205–206.

Samaan aikaan Hitlerin osuus historiantutkimuksessa kasvoi lähes räjähdysmäisesti. Tähän ”*Hitler-aaltoon*”⁴² vaikuttivat erityisesti uusien – sotaa kokemattomien – ikäluokkien kasvu ja arkistoaineiston jatkuva avautuminen, mikä mahdollisti yhä lisää tutkimusta.⁴³ Nämä 1970-luvun aikana nousseet ilmiöt ovat osaltaan vaikuttaneet juuri 1980-luvun alun kouluopetukseen ja tätä taustaa vasten voidaan tarkastella vuoden 1983 oppikirjaa.

”Münchenissä yritti v. 1923 vallankaappausta lähes tuntematon Adolf Hitler”⁴⁴ – näin Hitler mainitaan ensimmäisen kerran *Historia ja me* 8:ssa. Seuraavilla sivulla Hitleriin pureudutaan tarkemmin kronologisessa järjestyksessä: ensin esitellään tämän nuoruusvuodet, sitten kansallissosialistisen puolueen perustaminen, Hitlerin aatemaailma ja puolueohjelma ja lopulta hänen pääsynsä valtaan.⁴⁵ Nuoruusvuosien kuvaus keskittyy selittämään kehityskulkua, joka johti myöhempien vaiheiden erittäin vahvaan juutalaisvastaisuuteen sekä maalaa kuvaa katkeroituvasta nuoresta. Vaikka oppikirjassa paneudutaan verrattain tarkasti Hitlerin nuoruuteen, tapahtumia yksinkertaistetaan melko tavalla. Hitlerin kerrotaan tehneen ruumiillista työtä tultuaan hylätyksi taidekoulusta, ja tämän vaikuttaneen merkittävästi hänen juutalaisvastaisuuteensa.⁴⁶ Antisemitistinen ajattelu ylipäätään oppikirjan mukaan oli Hitlerille henkilökohtainen, ei niinkään pragmaattinen, ideologia.

Todellisuus Hitlerin nuoruusvuosista lienee kompleksisempi. Laajemmissa elämäkerrallisissa tutkimuksissa Hitlerin kuvataan elättäneen itsensä lähinnä orvoneläkkeellä, pienimuotoisella taiteen myynnillä ja yksinkertaisesti sukulaistensa avustuksella.⁴⁷ Oppikirjaan tuskin voikaan sisällyttää laajaa henkilöhistoriallista läpikäyntiä, mutta Hitlerin nuoruudesta valitut aiheet rakentavat järjestelmällisesti kuvaa halveksittavasta ja katkerasta hahmosta. Tekstissä painotetaan hänen pitäneen itseään ”tavallista työläistä parempana”; kuvataan, kuinka ruumiillinen työ ” – ei häntä, keskiluokan kasvattia, lainkaan miellyttänyt” sekä esitetään slaavien ja juutalaisten tulleen ”saksalaisuudestaan ylpeälle Hitlerille myös vastenmieliseksi”.⁴⁸ Tämänkaltaiset sanavalinnat luovat väistämättä henkilöstä yksinkertaistetun väritystyötä kuvaa, vaikka asiasisältö oikeansuuntaista olisikin.

⁴² Saks. ”*Hitler-Welle*”. Ks. Lukacs 1998, 4.

⁴³ Lukacs 1998, 4.

⁴⁴ Castrén & Riikonen 1983, 13.

⁴⁵ Castrén & Riikonen 1983, 14–17.

⁴⁶ Castrén & Riikonen 1983, 14.

⁴⁷ ks. Haffner 1978, 7; Kershaw 2008, 59–63.

⁴⁸ Castrén & Riikonen 1983, 14.

Hitlerin henkilökohtaisista ominaisuuksista korostuu propagandan ja puhumisen taito. Kiihkeää puhetyyliä kuvaillaan varsin yksityiskohtaisesti ja käy selväksi, että tämä todella oli hänen erityisosaamistaan.⁴⁹ Hänet esitetään itävaltaistaustastaan huolimatta myös idealistina saksalaisuuden suhteen – se mainitaan syyksi hänen vapaaehtoisuuteensa ensimmäiseen maailmansotaan, jossa hänen kerrotaan myös menestyneen hyvin.⁵⁰ Näiden nuoruusvuosien kuvausten kautta Hitlerin historiakuvasta muodostuu sotaisia, kylmän analyttinen ja omalle agendalleen kiihkeä, katkeroitunut tuleva johtaja.

Hitlerin oppien selittämisessä *Historia ja me 8* turvautuu suoriin lainauksiin ”herrakansasta”, ”arjalaisista” ja ”juutalaiskysymyksestä” antaen näin Hitlerin puhua puolestaan.⁵¹

Henkilöhistoriallisen nuoruusvuosikuvauksen jälkeen Hitlerin toiminnasta kerrotaan hyvin pragmaattisesti jälleen välttämättömyyksiä. Hänestä tulee jälleen aktiivinen toimija kirjan kerronnassa sotaa edeltävän ulkopoliittikan yhteydessä, jolloin hän kirjan mukaan ”Hetä – – ryhtyi rikkomaan Versaillesin rauhansopimusta”, ”ryhtyi painostamaan Itävallan johtajia” ja ”teki lopun Tšekkoslovakian jäännöksistäkin”.⁵² Silmiinpistävää onkin, että Hitler mainitaan huomattavan usein toimijana esimerkiksi Saksan valtion sijaan. Tässä suhteessa hän poikkeaa muista oppikirjassa mainituista valtionjohtajista.

Niin ikään kirja ohittaa pitkälti kysymyksen siitä, oliko Saksan valtio ja kansa Hitlerin puolella vai ei. Kansan ja Hitlerin suhteesta mainitaan valtaansaamisen yhteydessä vuoden 1933 kansallissosialistien niukka vaalivoitto sekä Hitlerin suosiota selittäneet kommunistien ja sosialidemokraattien keskinäiset kiistat. Asiassa päästään kuitenkin myös tavalliseen kansaan, joskin epävarmasti: ”Monet saksalaiset varmaankin pitivät vallan keskittämistä yksiin käsiin parempana kuin levottomuuden jatkumista.”⁵³ Maailmansodan loppumisesta Hitlerin mainitaan kieltäytyneen pelastamasta Stalingradin taisteluun osallistuneita joukkoja ja lähettäneen sodan viime hetkinä lapsiakin taistelemaan Saksan puolesta.⁵⁴ Hänen keinosensa päästä valtaan näytetäänkin hieman kyseenalaisina ja Saksan kansalaisten kohtelu muutoinkin ikävänä – Hitlerin henkilökuva *Historia ja me 8*:ssa rakentuu hyvin kielteiseksi ja omaa kansaansaakin kohtaan pahantahtoiseksi.

⁴⁹ Castrén & Riikonen 1983, 15.

⁵⁰ Castrén & Riikonen 1983, 14.

⁵¹ Castrén & Riikonen 1983, 16.

⁵² Castrén & Riikonen 1983, 20–22.

⁵³ Castrén & Riikonen 1983, 16–17.

⁵⁴ Castrén & Riikonen 1983, 44.

2.2 ”Kuin kuka tahansa meistä?”

1990-luvun alku oli perusopetuksen oppikirjojen kentällä käännteentekevää aikaa: Neuvostoliitto hajosi, ja vuonna 1992 Opetushallitus lopetti oppikirjojen ennakkotarkastuksen sekä hyväksynnän.⁵⁵ Vaikka kenttä vapautui yhä laajemmalle tarjonnalle, oppikirjat noudattivat hyvin pitkälti vanhaa linjaa suosion romahtamisen pelossa – dramaattisia muutoksia ei siis näkynyt.⁵⁶ Oppikirjat ja opetus vaikuttavat muuttuvan hitaammin kuin akateeminen historiantutkimus, sillä vaikka vuoden 2004 opetussuunnitelma painotti siirtymistä sisältöpainotteisesta osaamisesta kriittisten taitojen ja historiallisen tiedon luonteen ymmärtämiseen, vielä 2010-luvun alussa Opetushallituksen selvityksen mukaan opetus oli jatkunut sisältöpainotteisena.⁵⁷

Oppikirjat eivät siis elä ajassa yhtä notkeasti akateemisen historiantutkimuksen tavoin. Vaikka opetussuunnitelmat muuttuvat tasaisin väliajoin, samat oppikirjat ja painokset säilyttävät asemansa – verovaroin kustannetut koulukirjat pysyvät jopa kymmenen vuotta kierrossa oppilaalta oppilaalle.⁵⁸ Siksi vuonna 2013 painettua *Forum 8*:aa voidaan pitää relevanttina kuvastamaan aivan viime vuosina käytössä ollutta oppikirjaa, vaikka sen ensimmäisen painoksen aikainen opetussuunnitelma on vuodelta 2004.

2000-luvun alun tunnetuimpia sotahistoriaa käsitteleviä teoksia Suomessa oli eittämättä Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (2006). Tätä teosta on pidetty suomalaisen ”uuden sotahistorian”⁵⁹ perusteoksena ja klassikkona, joka avasi sotahistorian sosiaalisia ja kulttuurillisia ulottuvuuksia yksissä kansissa. Vaikka tämän uuden näkökulman juuret ovat jo pitkällä 1960-luvun Vietnamin sodan aiheuttamalla sodanvastaisella aikakaudella,⁶⁰ jalkautui uusi sotahistoria suomalaiseen historiantutkimukseen tukevasti vasta 1990- ja 2000-lukujen aikana.⁶¹ Samaan aikaan

⁵⁵ Tähän asti kaikki viralliseen käyttöön tulleet oppikirjat oli tarkastettu Kouluhallituksessa (vuodesta 1991 Opetushallitus), jolloin historiantulkintojen linjaa oli mahdollista yhtenäistää ja kontrolloida valtakunnallisesti. Ks. Rantala & Ahonen 2015, 118. Otsikon sitaatti: Hämäläinen, Kohi, Päivärinta, Vihervä & Vihreälehto 2013, 19.

⁵⁶ Rantala & Ahonen 2015, 118.

⁵⁷ Rantala & Ahonen 2015, 119–120.

⁵⁸ Memonen 2022, 20.

⁵⁹ Uusi sotahistoria (eng. New military history) vakiintui käsitteenä 2000-luvun alun Suomessa niin historiantutkimukseen kuin julkiseen keskusteluunkin. Sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa oli tutkittu jo aiemminkin, eivätkä aiheet olleet termistä huolimatta ennestään tuntemattomia historiantutkimuksessa. Uuden sotahistorian saama huomio kuitenkin oli merkillepantavaa Kivimäen ja Kinnusen teoksen julkaisun jälkeen. Taskinen 2018, 384.

⁶⁰ Ks. Bourke (2006), 2014.

⁶¹ Kivimäki 2014, 70–71.

ylipäänsä historiantutkimukseen ilmaantui myös yhä enemmän tavallisen ihmisen ja arjen historiaa. Neuvostoliiton hajoaminen näkyi suomalaisissa oppikirjoissa myös ”retrokansallisena näkökulmana”, vaikka samalla eurooppalaista identiteettiä vahvistettiin.⁶²

Tämä sotahistorian näkökulman laajentuminen käsittämään sodan yksilöllisenä kokemuksena ja kollektiivisena traumana näkyy myös vahvasti *Forum 8*:ssa, joka lähestyy Hitleriä nykyajasta tarkasteltavana ilmiönä. Kirja esittelee hänet yhtenä maailman vihatuimmasta ihmisistä ja historian sekä populaarikulttuurin hahmona, joka kiehtoo yhä tänä päivänä monia. Hyvin pian kirjassa nostetaan esiin myös Hitler-tutkimuksessa vuosikymmeniä vallinnut kysymys: kuinka hänen onnistui nousta valtaan. Henkilöhistoriaa käydään kirjassa melko suurpiirteisesti, mutta kronologisesti läpi: mainitaan köyhä nuoruus Wienissä, taiteilijahaaveet, osallistuminen ensimmäiseen maailmansotaan sekä vuoden 1923 vallankaappausyritys.⁶³

Hitlerin kannatuksen käännekohtana pidetään 1930-luvun alun talouslamaa, joka oppikirjan mukaan nostatti kansallissosialistisen työväenpuolueen (NSDAP) kannatusta valtavasti.⁶⁴ Tätä korostaa kirjaan valittu kannatuksen nousua suhteessa työttömien määrään kuvaava grafiikka (Liite 3).⁶⁵ Tavallisten saksalaisten kasvavaa kannatusta kirja käsitteleeikin Hitlerin persoonaa enemmän. Hitleristä kirjoitetaan suhteessa paitsi Saksan valtioon, myös kansaan ja kansalaiseen: ”Hitler nousi valtaan tavallisten ihmisten tuella”, ” – – perheenäiti näki Hitlerissä vahvan johtajan” sekä ” – – saksalaiset suuntasivat toivonsa Hitleriin”.⁶⁶ Tämä kaikki saa hänen henkilökuvastaan jopa ihmisläheisen ja antaa hänelle hyvän ihmistuntijan piirteitä, joita hänen kuvataan käyttäneen häikäilemättömästi valtaanpääsyä varten.

Antisemitistisen aatteen synty kuvataan hyvin pragmaattisena ja tarkoituksenmukaisena, ei ainoastaan henkilökohtaisen vihan kautta; *Forum 8* nostaa esiin Hitlerin alkuperäisen sitaatin, jossa tämä kertoo juutalaisten olevan sopivia syyllisiä, joita vastaan taistelemine on menestyksestä.⁶⁷ Vainot ja kansanmurha saavat oppikirjan sivuilta paljon tilaa, joka lienee perua Opetushallituksen linjauksesta vuodelta 2010, jonka mukaan holokausti nimettiin ”ehdottomasti opetettavaksi historiantapahtumaksi nimenomaan aiheen moraalisen painon

⁶² Ahonen 2017, 189–191. Ks. myös Eurooppa-myönteisyydestä: Holmén 2006, 326.

⁶³ Hämäläinen et al. 2013, 18.

⁶⁴ Hämäläinen et al. 2013, 19.

⁶⁵ Hämäläinen et al. 2013, 21.

⁶⁶ Hämäläinen et al. 2013, 19–20.

⁶⁷ ”On löydettävä uhri. – – Olen tullut tulokseen, että taistelu juutalaisia vastaan tulee olemaan suosittua ja menestyksellistä.” Hämäläinen et al. 2013, 18.

takia”⁶⁸. *Forum 8*:ssa antisemitismin historiaa taustoitetaan ja jälleen korostetaan Hitlerin taitoa käyttää niin historiaa kuin nykyhetkeäänkin omien tavoitteidensa ajamiseen. Hitleriä yksin ei kuitenkaan pidetä syyllisenä holokaustiin, vaan oppikirja toteaa sen vaatineen kymmenientuhansien kansalaisten hiljaisen hyväksynnän.⁶⁹

Siinä missä holokaustissa *Forum 8* korostaa koko Saksan kansan osuutta, sotaa edeltävien aluelajennusten kohdalla Hitler nostetaan jälleen itsenäiseksi toimijaksi ja rinnastetaan käsittämään koko valtiota: ”Hitler halusi laajentaa –”, ”Hitler vaati – sudeettialueita”, ” – Hitlerin tavoitteita”⁷⁰. Itse sodan kulun kuvauksissa Hitlerin persoona ei tule esiin muutoin kuin huomautuksessa, jossa todetaan Stalingradin olleen hänelle pakkomielle, josta hän ei pystynyt luopumaan, vaikka tiesi saksalaisten olleen häviämässä taistelua.⁷¹ Hän saa vahvan toimijan roolin, jossa hän yksin päättää sodan kulkuun liittyvistä kysymyksistä.

Forum 8 kehottaa oppilaita pohtimaan itsekin perinteisiä Hitleriin liitettyjä tutkimusaiheita. Jokaisen kirjan luvun lopussa on harjoitustehtäviä, jotka osaltaan ovat luomassa historiakuva mutta myös -käsitystä. Nämä tehtävät osuvat juuri Hitler-tutkimuksen ytimeen: kysymyksiä on muun muassa pohtia, miksi Hitleriä vihataan, mitkä syyt vaikuttivat hänen valtaannousuunsa sekä ketä voi syyttää holokaustista.⁷² Ajalleen tyypillisesti kirja ohjaa lukijaa pohtimaan historian tapahtumia ja henkilöitä itse, tarjoten toki leipätekstissään vastauksia kysymyksiin. Tämä ajattelun herättelemineen kuitenkin linkittää historianopetusta lähemmäksi akateemista tutkimusta ja samalla kannustaa lukijaa itseään muodostamaan historiakuva Hitlerin persoonasta.

Hitlerin persoonan historiakuva muuttuu oppikirjan sisällä; ensimmäisissä hänet mainitsemissa luvuissa kuvataan kansaa innostavaa ja ihmisiä ymmärtävää johtajaa, joka sitten vallanhalussaan etsii syyllisiä ja johdattelee kansansa mukaan holokaustiin. Sodan kulkua käsittelevissä luvuissa hänet esitetään lähinnä valtion symbolina ja tunteettomana hahmona, joka ei kuuntele muiden neuvoja. Historiakuvaakin ja siihen liitettyä pahuutta käsitellään johdatuksena Hitleriin ilmiönä, ihmisenä ja tutkimuksen kohteena, vaikkei kyseistä termiä

⁶⁸ Rantala & Ahonen 2015, 72. Nykyään Opetushallituksen verkkosivuilta löytyy aiheesta myös International Holocaust Remembrance Alliancen (IHRA) opas, joka on kohdennettu opetusalan ammattilaisten käyttöön. *Suosituksia holokaustin opetukseen*. IHRA 2019.

⁶⁹ Hämäläinen et al. 2013, 24–27.

⁷⁰ Hämäläinen et al. 2013, 36–37.

⁷¹ Hämäläinen et al. 2013, 52.

⁷² Hämäläinen et al. 2013, 27.

mainitakaan.⁷³ Näin korostuvat niin tiedonalakohtaisten taitojen opettelu kuin Hitlerin henkilökuvan tutkimusta värittävä kompleksisuus ja ristiriitaisuus.

⁷³ Hämäläinen et al. 2013, 18.

3 Hitler kuvissa ja kokonaisuuksissa

3.1 Valokuvat historiakuvien muodostajina

Valokuvan ja visuaalisen materiaalin asema historian todentajana, kurkistusaukkona menneeseen on vahva. Valokuvaa pidetään paitsi todisteena siitä, että jotakin on ollut olemassa, myös täysin kulttuurisesti ja sosiaalisesti muodostuvana todellisuuden konstruktiona. Ne ovat aina sidoksissa niin kulttuuriseen kuin historialliseenkin kontekstiin.⁷⁴ Valokuvat itsessään voivat toimia historiantutkimuksen lähteenä, oppikirjojen tapauksessa ne sijoittuvat osaksi aineistoa. Kuva on paitsi todiste jonkin olemassaolosta, historiantutkimuksessa valokuvalla on aina monia ajallisia tasoja: kuvan ottamisen hetki, tämän tutkimuksen kohdalla kuvien oppikirjoihin valitsemisen hetki sekä nykyhetki, josta kuvia tarkastellaan.⁷⁵ Kuten historiantutkimuksessa yleensäkin, valokuvan analyysissä konteksti on keskeisessä osassa. Valokuvat tuleekin nähdä paitsi yksittäisinä hetken representaatioina, myös osana käyttöyhteyttä.⁷⁶

Historioitsijat Olli Kleemola ja Silja Pitkänen kirjoittavat valokuvan havainnollistavasta merkityksestä niin yksilön kuin yhteisönkin osalta. Molemmissa tapauksissa valokuvat voivat saada jopa ikonisia merkityksiä ja symboloida laajempia ilmiöitä kuvan ympärillä. Siksi kuvien käyttö oppikirjoissa ylipäättään on laajaa myös kansainvälisesti, ja kuvien valinnalla pyritään tietoisesti luomaan käsityksiä ja historiakuvia.⁷⁷ Tiettyjä kuvia valitsemalla luodaan haluttuja mielikuvia ja voidaan tukea tekstin sanomaa. Valokuvat ja tekstit tukevat toisiaan muistamisen välineenä, ja kuvat konkretisoivat tekstissä sanottua.⁷⁸

Vanha sanonta siitä, kuinka kuvat kertovat tuhansien sanojen verroin näyttääkin olleen ohjenuorana sekä 1983 että 2013. Molemmat oppikirjat sisältävät runsaasti visuaalisia elementtejä; aikalaisvalokuvia, kuvia aikalaisaineistoista kuten julisteista, postimerkeistä, sanomalehdistä ja propagandapiirroksista, karttoja sekä havainnollistavia piirroksia. Tarkasteltaessa Hitlerin historiakuvaa ja hänen persoonaansa tarkennan katseeni erityisesti häntä henkilökohtaisesti esittäviin ja käsitteleviin kuviin. *Historia ja me 8*:ssa hän esiintyy neljässä kuvassa: kahdesti valokuvassa, kerran aikalaispropagandapiirroksessa ja kerran

⁷⁴ Autti 2010, 289–290.

⁷⁵ Valokuvien ajallisuudesta, ks. Vahtikari, Männistö-Funk & Laine 2022, 231.

⁷⁶ Vahtikari, Männistö-Funk & Laine 2022, 231.

⁷⁷ Kleemola & Pitkänen 2018, 9.

⁷⁸ Hakoköngäs & Sakki 2022, 213.

aikalaissanomalehtileikkeessä.⁷⁹ *Forum 8*:ssa puolestaan Hitlerin hahmo on viidessä kuvassa: kolmesti aikalaisvalokuvassa, kerran aikalaispropagandakuvassa sekä kerran aikalaisvalokuvassa näkyvän *Mein Kampf*-kirjan kannessa.⁸⁰

Henkilökuvat *Historia ja me 8*:ssa vahvistavat jo tekstissä luotua henkilökuvaa. Kirja korostaa Hitlerin puhujanlahjoja, ja tukee kuvaa kiihkeästä ja tunteikkaastakin puhujasta aikalaisvalokuvalla⁸¹ (Liite 1), jossa Hitler esiintyy melko tuoreen NSDAP:n tilaisuudessa 1923. Kuva on onnistunut pysäyttämään liikkeen ja puheen tuoden hyvin ilmi eläväisen Hitlerin, jolla on yllään myöhemmin natsien symbolina tunnettu univormu ja hakaristinen hihanauha. Kuvateksti kuvaa Hitleriä ”kiihkeäksi poliittiseksi yrittäjäksi”, ja tekee eron nuoren Hitlerin ja vanhojen politiikantekijöiden välille.⁸²

Puheenlahjoja korostaa myös *Forum 8*. Siihen on valittu lähipotretteja Hitleristä puhumassa, ja kuvateksti kertoo tyylin olleen energinen ja puheiden huolellisesti harjoiteltuja (Liite 2).⁸³ Potrettien sarja tukee mielikuvaa tarkasti harjoitelluista puheenvuoroista ja käsien eri asennot sekä kasvojen ilmeet konkretisoivat lukijalle esiintymiseen kuuluneen liikehdinnän. Samalle aukeamalle on valittu kuva väkijoukosta, jonka seassa Hitler on juhlistamassa ensimmäisen maailmansodan alkua 1914 (Liite 2).⁸⁴ Tämän kuvan viesti historiakuvaan on vahva: Hitler näytetään nuorena ja tuntemattomana kansanjoukon keskellä, vailla valta-asetelmaa ja mitä ilmeisimmin tietämättömänä päätyemisestään ikuistetuksi tunnekuohussaan. Viestiä hänen kuvanaikaisesta tavallisuudestaan ja inhimillisyydestään varmistellaan vielä kuvatekstillä: ”Kuinka kuka tahansa meistä?”⁸⁵

Valokuvan merkitys voi olla myös symbolinen: joistakin valokuvista tulee tunnettuja ja ne liittyvät itsessään osaksi kulttuurista muistia ja muistamisen perinnettä. Siten ne edustavat laajemmalle joukolle ihmisiä näin muutakin kuin vain kuvan konkreettista sisältöä. *Historia ja me 8*:n valokuva⁸⁶ Hitleristä ja Mannerheimistä vieretysten kesällä 1942 kuvaa paitsi näitä kahta henkilöä, antaa myös kasvot Suomen ja Saksan yhteistyölle.⁸⁷ Kirjan kuvateksti suuntaa ajatuksia kuitenkin toiseen suuntaan korostamalla Mannerheimin sankaruutta ja Hitlerin

⁷⁹ Castrén & Riikonen 1983, 15, 37, 40, 21.

⁸⁰ Hämäläinen et al. 2013, 18–19, 19, 21, 64, 20.

⁸¹ Castrén & Riikonen 1983, 15.

⁸² Ibid.

⁸³ Hämäläinen et al. 2013, 18–19.

⁸⁴ Hämäläinen et al. 2013, 19.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Castrén & Riikonen 1983, 37. Valokuva on otettu Mannerheimin 75-vuotisjuhilla 4.6.1942.

⁸⁷ Hakoköngäs & Sakki 2022, 213.

hermostuneisuutta keskittymällä hänen kehonkieleensä ja silminnäkiälausuntoihin jännittyneisyydestä. Vaikka valokuvassa Suomi ja Saksa ovat lähekkäin, kuvateksti ohjaa lukijan vertaamaan paitsi henkilöiden, myös valtioiden eroavaisuuksia.

Kuten todettua, valokuvien ohella oppikirjoissa esitellään myös aikalaisaineistona propagandajulisteita. *Historia ja me 8:n* propagandakuva Hitleristä on neuvostoliittolaista tuotosta, jota on kuvatekstin mukaan levitetty suomalaisille rintamalla jatkosodan aikana.⁸⁸ Kuvassa Hitleriä nimitetään pyöveliksi. Veitsellä ja ruuskalla varustautunut Hitler talloo kuvassa Suomen lippua, ja saappaiden varsista kurkistavat niin Mannerheim kuin Rytikin. Tämä kuva liittyy olennaisesti luvun leipätekstiin, jossa käsitellään Suomen asemaa Saksan rinnalla. *Forum 8:aan* on puolestaan valikoitunut yhdysvaltalainen propagandakuva, jossa Hitler saattelee Stalinia vihille ja kuvan teksti pohtii, kauanko avio-onni mahtaa kestää.⁸⁹ Vaikka nämä propagandajulisteet eivät suoranaisesti kerro Hitlerin historiakuvasta oppikirjoissa, niiden sisällyttäminen mukaan viestii, että Hitleriä voidaan tulkita myös symbolisena hahmona.

Kansan parissa vaikuttaneen johtajan kuvaa välittävät *Forum 8:n* valokuva nuorista – kenties Hitler Jugendin jäsenistä – lukemassa Hitlerin omaelämäkerrallista *Mein Kampfia* jonka kannessa hän esiintyy sekä viereisen sivun tilannekuva Hitleristä niin ikään nuorisojoukon keskellä.⁹⁰ Jälkimmäisessä kuvassa (liite 3) hymyilevä Hitler vastaanottaa iloisten nuorten saksalaisten ihailua seisoen kuitenkin hieman heitä korkeammalla. Vaikka valta-asetelma kansalaisten ja Hitlerin välillä on molemmissa kuvissa selvä, ne osoittavat tämän olleen tavallisten kansalaisten elämässä läsnä. Pelkkiä *Forum 8:n* kuvituksia tarkastelemalla toistuu historiakuva kansaa lähestyvistä, tunteikkaasta ja vaikutusvaltaisesta johtajasta.

3.2 Historiakuvien kokonaisuudet ja muutos

Oppikirjojen tutkimus on pitkälti kvalitatiivista, mutta joitakin määrällisiä seikkoja on myös tuotava ilmi. Vaikka Takala huomauttaa, että oppikirjojen määrällisen tutkimuksen haaste on erilaisissa kirjasimissa, taitoissa ja tyyleissä,⁹¹ antaa kvantitatiivinen katsaus laajaa yleiskuvaa oppikirjojen rakenteesta. Jotta oppikirjojen historiakuvaa voi vertailla, on syytä valita tarkasteluun usein toistuva ja suhteellisen paljon tilaa saava aihe. Toinen maailmansota ja

⁸⁸ Castrén & Riikonen 1983, 40.

⁸⁹ Hämäläinen et al. 2013, 64.

⁹⁰ Hämäläinen et al. 2013, 20–21.

⁹¹ Takala huomauttaa myös historian erityislaatuudesta siinä, että historia lisääntyy jatkuvasti, ja uudemmissa oppikirjoissa yksinkertaisesti on enemmän historiaa opetettavana. Takala 2018, 8.

Adolf Hitler vastaavat näihin vaatimuksiin erinomaisesti: *Historia ja me 8*:ssa toista maailmansotaa käsitteleviä sivuja on 31 (noin 14 % koko sivumäärästä) ja *Forum 8*:ssa peräti 53 sivua (noin 28 %). Mikäli lasketaan mukaan myös luvut, jotka pohjustavat diktatuurien nousua ja sotatapahtumien alkua, prosenttiosuudet nousevat: *Historia ja me 8*:ssa 42 sivua (noin 19 %) ja *Forum 8*:ssa 79 sivua (noin 42 %).⁹²

Toisen maailmansodan painoarvosta kertoo sekin, mitkä teemat jäävät näiden osuuksien ulkopuolelle ja näin ollen vähäisemmälle käsittelylle. *Historia ja me 8* sisältää toisen maailmansodan ja Euroopan diktatuurien kehittymisen lisäksi pääotsikot ”Suurvaltojen välinen kilpailu toisen maailmansodan jälkeen”, ”Kiinan tasavalta”, ”Kolmannen maailman ongelmat”, ”Yhdistyneet Kansakunnat”, ”Suomi sotien jälkeen”, ”Eri aikojen muotipukuja”, ”Urheilun historia”, ”Nykyaikaisen taiteen kehitys”, ”Nykyajan merkittävimmät keksinnöt ja niiden vaikutukset” sekä ”Ihmiskunnan tulevaisuus”.⁹³

Forum 8 pitää sisällään demokratian ja diktatuurin kamppailun, toisen maailmansodan sekä Suomen osallistumisen maailmansotaan lisäksi pääluvut ”Kylmästä sodasta Euroopan unioniin”, ”Heinäkuorman päältä Brysselin koneeseen” (Kylmän sodan aika Suomessa), ”Kiina – sekasorrosta suurvallaksi” sekä ”Köyhyyden ja toivon maailma” (Dekolonisaatio ja Lähi-itä maailmansotien jälkeen).⁹⁴ Nämä aiheet vastaavat siis hieman yli puolta kirjasta toisen maailmansodan ja sen pohjustuksen vevän toisen vajaan puolikkaan.

Hitlerin osuus oppikirjoissa on myös yksittäiseksi henkilöksi suuri. Kumpikin oppikirja sisältää yhden luvun, joka käsittelee Hitleriä henkilönä sekä kansallissosialistista Saksaa. *Historia ja me 8* sisältää vastaavan luvun myös Mussolinista ja Italiasta käyden samaan tapaan Mussolinin henkilöhistoriaa ja fasismin nousua Italiassa läpi, mutta Hitlerin ja Saksan osuus määrällisesti on yli kaksinkertainen.⁹⁵ Stalinin Neuvostoliitto jätetään täysin huomiotta diktatuurien osalta: 1930-luvun diktatuureiksi nimetään Saksan lisäksi Italia ja Japani,⁹⁶ joista vain Italia käydään läpi tarkemmin. Tämä heijastanee idänsuhteiden vaikutusta suomalaiseen kouluopetukseen vielä 1980-luvulla. *Forum 8*:ssa puolestaan käsitellään Neuvostoliittoa ja Mussolinin Italiaa noin sivu kumpaakin, käsittelemättä diktaattoreja henkilötasolla juuri

⁹² *Historia ja me 8*:n kokonaissivumäärä on 215 ja *Forum 8*:n 187 lukuun ottamatta viitteitä ja sanastoa kirjan lopussa.

⁹³ Castrén & Riikonen 1983, 5.

⁹⁴ Hämäläinen et al., sisällysluettelo.

⁹⁵ ”Italian fasismi” -luku käsittelee sivut 9–11, ”Saksan kansallissosialismi” -luku sivut 12–19. Castrén & Riikonen 1983.

⁹⁶ Castrén & Riikonen 1983, 20.

ollenkaan. Hitleriä ja Saksaa käsittelevä luku on lähes kymmenkertainen Italian ja Neuvostoliiton esittelyihin verrattuna.⁹⁷

Huolimatta siitä, että Euroopassa oli ennen toista maailmansotaa ja sen aikana monia diktatuureja ja diktaattoreita, Hitlerin osuus kouluopetuksessa on siis pysynyt erityisen merkittävänä tarkastelussa olevan 30 vuoden ajan. Hänen henkilökuvaansa käsitellään määrällisesti huomattavasti enemmän kuin häneen usein rinnastettuja Stalinia ja Mussolinia. Nykypäivää lähestyessä toisen maailmansodan osuus kahdeksannen luokan historianopetuksessa on kuitenkin saanut yhä enemmän tilaa – vuoden 1983 kirjassa sota on melko lailla tasapainossa muiden opetettavien aiheiden kanssa, mutta vuonna 2013 sota ja siihen johtanut kehitys lähentelee puolta kaikista opetettavista aiheista.

Vaikka *Historia ja me 8:n* ja *Forum 8:n* julkaisun välillä on kolmekymmentä vuotta, kirjoissa toistuvat samankaltaiset teemat Hitlerin henkilökuvaan liittyen. Karkeasti suurimmat esiin nousevat osa-alueet ovat Hitlerin valtaannousu, antisemitismi sekä suhde kansaan. Nämä narratiivit toistuvat kummassakin kirjassa vahvana. *Historia ja me 8* kuvaa Hitlerin valtaannousua yllätyksenä, eikä pohjusta tapahtumaa juurikaan: ”Syyskuun 1930 vaaleissa natsit nousivat yllättäen – – toiseksi suurimmaksi puolueeksi”.⁹⁸ *Forum 8* puolestaan kuvailee kannatuksen nousua niin tekstissä kuin graafisena esityksenä ja pohjustaa sen aina Versailles’n rauhasta ja vaikeasta 1930-luvun talouslamasta alkaen. Valtaannousuun liitetään molemmissa oppikirjoissa puhujanlahjat, joiden merkitys nousee oppikirjojen historiakuvassa keskeiseksi: puhumisen taito esitetään yhtenä Hitlerin pääominaisuuksista. Tätä tukevat sekä valokuvat hänestä puhumassa että tekstitkin.⁹⁹ Sama ilmiö – Hitler eläväisenä ja taitavana puhujana – on kahdessa kirjassa valjastettu luomaan erilaisia historiakuvia; *Historia ja me 8* luo kuvan kiihkoilevasta ja epäpoliittikkomaisesta nuoresta, kun taas *Forum 8* käsittelee häntä paitsi energisenä, myös harkitsevaisena, huolellisena ja taitavana sanankäyttäjänä.

Historia ja me 8 jättää valtaannousun kysymyksen hieman yllätykselliseksi ja häikäilemättömäksi toiminnaksi. Siinä kirja luo kuvaa Hitleristä jonkinlaisena taitavasanaisena keinottelijana, jonka onnistui huijata itsensä valtakunnan johtoon mainitessaan, ettei häntä otettu tosissaan porvarillisten ryhmien keskuudessa.¹⁰⁰ *Forum 8* pitää

⁹⁷ Alaluvut ”Neuvostoliitto – kommunistinen diktatuuri” sivuilla 14–15, ”Mussolinin Italia – fasistinen diktatuuri” sivulla 16. Pääluke 2 ”Hitlerin Saksa” sivut 18–27. Hämäläinen et al. 2013.

⁹⁸ Castrén & Riikonen 1983, 16.

⁹⁹ Hitlerin puhujanlahjoista: Castrén & Riikonen 1983, 15; Hämäläinen et al. 2013, 18–19, 21.

¹⁰⁰ Castrén & Riikonen 1983, 17.

tärkeimpänä syynä valtaanpääsyyn Hitlerin kykyä tarjota kansalle sitä mitä tarvittiin – työtä ja parempaa elintasoa.¹⁰¹ Kirja painottaa kansalaisten tukea, jota Hitler osasi toiminnallaan hankkia. Hän näyttäytyy älykkäänä, politiikkaa ymmärtävänä ja kurjaa taloustilannetta hyödyntävänä strategina.

Kysymys siitä, miksi Hitler vihasi ja lietsoi vihaa juuri juutalaisia kohtaan, on hallinnut Hitler-tutkimusta alusta alkaen. Antisemitismi ei ollut Hitlerin omaa keksintöä, vaan eurooppalaisella juutalaisvihalla on pitkät juuret jo aikaisemmilta vuosisadoilta.¹⁰²

Antisemitismin historiaan Euroopassa syventyy niin ikään *Forum 8* painottaen, ettei ilmiö alun alkaen ollut Hitlerin keksintöä.¹⁰³ *Historia ja me 8* ei käsittele juutalaisvihan taustoja, ja se esitetäänkin nimenomaan Hitlerin henkilökohtaisena kaunana.¹⁰⁴ Juutalaisvastaisia toimia valtaannousun jälkeen kuvaavat molemmat kirjat omissa alaluvuissaan – vainot ovat pitäneet paikkansa tärkeänä teemana Hitleriin liittyen, ymmärrettävästi.

Saksalaisten suhde Hitleriin ja Hitlerin suhde Saksaan on samoin paitsi kansainvälisessä tutkimuksessa, myös historian oppikirjoissa toistuva teema. Muutos on selkeä: 2010-luvulle tultaessa tavallisen kansan osuus kolmannen valtakunnan syntymisessä on merkittävä, kun taas 1980-luvun alussa oppikirjassa yleiskuva on se, että ihmiset olivat pakotettuja seuraamaan Hitlerin tahtoa. *Forum 8* analysoi tarkemmin sitä, minkä takia tavalliset ihmiset kannattivat Hitleriä ja natsien puolueohjelmaa, *Historia ja me 8* jättää kansan osuuden pintapuoliseksi ja pitää Hitleriä pääsääntöisenä toimijana politiikassa.

Hitlerin henkilökohtainen merkitys korostuu *Historia ja me 8*:ssa, kun kuvataan maailmansodan tapahtumia laajasti: Hitlerin henkilö edustaa koko Saksaa. ”Englanti oli yksin Hitleriä vastassa”¹⁰⁵ – ei suinkaan Saksaa vastassa. Hitler edustaa sotaa käyvää Saksaa ja tekstin painottaessa häntä henkilökohtaisesti, vastuu päätöksistä ja julmista sotatoimista kietoutuu hänen persoonaansa. *Forum 8*:ssa käytetään järjestelmällisemmin saksalaisia ja Saksaa kollektiivisena, koko sotajoukkoja tai kansaa tarkoittavana toimijana puhuttaessa kansainvälisestä sotatilanteesta. Tämäkin luo kuvaa Hitleristä toimijana yhdessä Saksan kansan kanssa.

¹⁰¹ Hämäläinen et al. 2013, 19–20.

¹⁰² Antisemitismin historiasta ks. Marcus 2024; Kuparinen 2008.

¹⁰³ Hämäläinen et al. 2013, 24.

¹⁰⁴ Castrén & Riikonen 1983, 14.

¹⁰⁵ Castrén & Riikonen 1983, 31.

Kokonaisuudessaan *Historia ja me 8* vuonna 1983 maalaa Hitleristä jopa demonisoinnin perinteeseen sopivaa kuvaa: hän näyttäytyy oppikirjassa mukaan alusta asti pahana yksinvaltiaana, joka ilmestyi Saksan historiaan saaden sen taipumaan tahtoonsa. Hän on kansasta irrallinen hahmo, joka saa kuitenkin saa saksalaiset valtaansa. Ei ihmisyyttä kuitenkaan täysin unohdeta, sillä hänen nuoruusaikojensa kuvaus sisältää mielikuvan tavallisen perheen pojasta, jonka maailmankatsomus sattuu vinoutumaan hyvin pian.¹⁰⁶ *Historia ja me 8* ei itsessään käsittele Hitlerin asemaa historiantutkimuksessa tai ilmiönä, vaan pitää hänet hyvin tiukasti historiallisena hahmona, jonka elämää ja tekoja käsittelee.

Toisin on *Forum 8*:n laita, joka painottaa nimenomaisesti Hitlerin asemaa historiallisena ilmiönä ja tutkimuskohteena perustellen, minkä takia häntä vuosikymmentenkin jälkeen pidetään merkittävänä henkilönä. Muutos Hitlerin historiakuvassa mukailee akateemisen historiantutkimuksen linjoja: tavallisen kansan osuutta juutalaisvainoihin ja Hitlerin tavoitteisiin on selvästi lisätty verrattuna 1980-luvun alkupuoliskolle. Hitler saa paikkansa valtionjohtajana, mutta ei edusta koko Saksaa, vaan vastuu holokaustista ja Saksan sodankäynnistä jaetaan myös muille ihmisille. Hetkittäin historiakuvaan mahtuu jopa positiivisia häivähdyksiä oppikirjan esitellessä Hitlerin älykkyyttä ja sosiaalisia kykyjä tukien tekstiä valokuvilla hymyilevästä johtajasta kansalaisten keskellä. Vaikka historiakuvan kuvaileminen inhimilliseksi tai positiiviseksi olisi täysin liioiteltua, on muutos näiden kirjojen välillä silti suuri.

Historiakuvaan vaikuttaa myös oppikirjojen tapa esittää Hitlerin pahuutta. *Historia ja me 8* tarjoaa lukijalle valmiiksi käsiteltyä tietoa, kun taas *Forum 8* sisältää paljon kysymyksiä, jotka kannustavat lukijaa itseään tekemään johtopäätöksiä ja jättää näin kysymyksen Hitlerin pahuudesta ja ihmisyydestä osittain lukijan ratkaistavaksi.

¹⁰⁶ Castrén & Riikonen 1983, 14.

4 Lopuksi

Oppikirjat asettuvat niin historiantutkimuksen, historiapolitiikan kuin historiandidaktiikan kentälle. Tutkimukseni kohteena olevien kirjojen julkaisuajankohtien väliin jäävän kolmenkymmenen vuoden aikana on tapahtunut merkittäviä muutoksia kansainvälisessä politiikassa, opetussuunnitelmissa ja historiantutkimuksessa. Oppikirjojen tutkimus on ollut ajankohtaista myös muilla kuin historian alalla: 2020-luvun aikana Suomessa on julkaistu väitöskirjoja muun muassa maantieteen, teologian, musiikin, kotitalouden ja biologian oppikirjoihin liittyen.¹⁰⁷

Historianopetuksen merkitys ei ole yhteiskunnassa vähäinen. Se on alkujaankin kehitetty tukemaan kansallisia pyrkimyksiä kansallisvaltioiden synnyn aikakaudella.¹⁰⁸ Vaikka 2000-luvulla kansainvälinen ja osin pohjoismainenkin trendi opetuksessa on ollut kansallisten kaanonien paluu ja opetussuunnitelman sisällön tarkempi määrittely, Suomessa painotus on silti siirtynyt sisällöistä kohti tiedonkäsittelyllisiä taitoja 2010-luvulle tultaessa, eivätkä kansalliset kertomukset ole saaneet suurempaa kannatusta.¹⁰⁹

Tämä muutos näkyy myös tämän tutkimuksen tuloksissa. Vuoden 1983 *Historia ja me 8* oppikirjan luoma historiakuva Hitleristä on hyvin sisältöpainotteinen kuvaten hänen henkilöhistoriaansa yksityiskohtaisesti ja esittäen hänestä valmiita tulkintoja. *Forum 8* puolestaan painottaa selvästi oppilaan omaa ajattelua ja tulkintaa esittämällä suoria kysymyksiä ja käsittelemällä Hitlerin jälkimainetta sekä merkitystä historiantutkimuksessa. Hitler näyttäytyy 2010-luvulla enemmän inhimillisenä toimijana, eikä edusta demonisoinnin perinnettä samoin kuin 1980-luvulla. Vaikka hänen tekojaan ja tavoitteitaan pidetään molemmissa oppikirjoissa luonnollisesti karmivina, *Forum 8*:ssa vastuu jakaantuu laajemmalle joukolle; koko Saksan kansa osoitetaan Hitlerin rinnalla vähintäänkin hiljaiseksi hyväksyjäksi, kun taas *Historia ja me 8* jättää vastuun pitkälti vain Hitlerin omiin käsiin.

Samalla tutkimus osoittaa Hitlerin osuuden oppikirjoissa säilyttävän asemansa siitä huolimatta, että historia on ala, jonka sisällöt lisääntyvät jatkuvasti ajan kuluessa. Hitlerin saama tila oppikirjoissa erityisesti suhteessa muihin saman aikakauden läntisen historiankirjoituksen tärkeinä pitämiin diktaattoreihin on merkittävä, ja vahvistaa *Forum 8*:n

¹⁰⁷ Ks. esim. Ikonen 2025; Urponen 2020; Pollari 2022.

¹⁰⁸ Marti, Norppa & Taivalanti 2020, 76.

¹⁰⁹ Ahonen 2016, 263.

huomiota: ” – – Hitler on jälkipolville pahan ruumiillistuma, tunteeton julmuri”¹¹⁰ – hänen merkityksensä nähdään yhä suurempana kuin Stalinin tai Mussolinin.

Opetuksen ja historian suhteen tutkiminen on siis tärkeää. Kuten Hitlerin puhujanlahjojen tapaus osoittaa, samasta ilmiöstä voidaan muodostaa toisistaan poikkeavia tulkintoja. Vielä 1980-luvulla Hitler oli hieman hullu kiihkoilija, kun taas 2010-luvulla hän näyttäytyi älykkäänä strategina. Sanat ja yksityiskohdat yhdistyvät historiakuvia luoviksi kokonaisuuksiksi, jotka saattavat tulkinnoiltaan silloin poiketa toisistaan radikaalistikin.

Samaan aikaan on relevanttia pohtia, minkälaisia historiakuvia peruskouluopetus luo kollektiivisesti kokonaisille ikäluokille. Suoraa vastausta tähän tuskin voi saavuttaa, sillä historiakuva muodostuu vain osittain oppikirjoista; sitä muodostamassa ovat kaikki ympäristön tekijät niin koulussa kuin sen ulkopuolellakin, ja kuten aiemmin todettua, yksittäisen opettajan merkitys voi nousta käytetyn materiaalin yläpuolelle. Tämä tutkielma tarjoaa kapean kurkistusaukon siihen, minkälaisia historiakuvia Hitleristä on kyseenomaisissa oppikirjoissa luotu, ja minkälaiset tekijät vaikuttavat oppikirjojen syntyyn.

Tutkimuksessa yllättävän haasteelliseksi ilmeni sopivien oppikirjojen löytäminen. Opetushallitus ei tilastoi niiden käyttöä valtakunnallisesti, ja siksi aineiston valintaa rajasi pitkälti se, mitä oli saatavilla.¹¹¹ Käytännön tilanteet eroavat myös ideaalista samojen oppikirjojen jatkaessa kiertoaan huolimatta opetussuunnitelmien muutoksista – näin ollen historiapolitiikka jalkautuu aina hieman viiveellä kouluissa käytäntöön oppikirjojen tasolla.

Huolimatta siitä, että oppikirjoja tutkitaan jo laajasti, historian koulukirjojen sävyt, historiakuvat ja teemat muuttuvat jatkuvasti. Aihetta laajentamalla koskemaan yksittäisen henkilön henkilökuvaa suurempia ilmiöitä saattaisi ilmetä uusia näkökulmia siihen, miten oppikirjat ilmentävät kulloisenkin ajan opetussuunnitelmaa, historiapoliittista tahtoa ja akateemista historiantutkimusta. Koska oppikirjoja kehitetään ja uudistetaan alati, tutkimusaineistoa tämänkaltaiseen tutkimukseen julkaistaan melko säännöllisesti lisää. Miltä näyttävät 2020-luvun historian oppikirjat? Kuinka tasapainoillaan historian kasvavan määrän ja yhä kauemmaksi menneeseen painuvien aiheiden kesken? Toisaalta Holménin tavoin olisi

¹¹⁰ Hämäläinen et al. 2013, 18.

¹¹¹ Opetushallitukselta ei löytynyt tilastotietoa käytössä olleista kirjoista edes oppikirjojen tarkistamisen ajalta. Sähköpostitiedonanto, Johanna Räsänen, Kirjaamo / Opetushallitus, 10.10.2025.

varmasti hedelmällistä vertailla oppikirjojen sisältöjä, tulkintoja ja historiakuvia yllirajaisesti aina Euroopan tasolta globaaliin.

Vaikka tämä tutkielma on yksityiskohtiin ja verrattain lyhyeen aikajänteeseen keskittyvä, asettuu se osaksi oppikirjojen tutkimuksen laajaa kenttää. Tutkielman tuloksena on nähtävissä kolmenkymmenen vuoden aikana tapahtunut muutos: yhtäältä toisen maailmansodan saama yhä suurempi painoarvo, mutta toisaalta tiedonalakohtaisten taitojen selkeä painotus suhteessa sisältöön. Oppikirjat mukailevat aikansa politiikkaa ja tutkimusta, ja siksi nykyisten oppikirjojen sävyjä ja teemoja analysoimalla voisi päästä kiinni siihen, minkälaisia teemoja nykyisessä yhteiskunnassa halutaan kannatella.

Adolf Hitler henkilönä tuskin häviää historiankirjoituksesta, mutta se, minkälaisen roolin hän siinä saa, muuttuu jatkuvasti. Ne aiheet, joita peruskoulutuksessa halutaan nostaa esille, ovat historiapolitiikkaa. Maailmassa, jossa demokratiat heikkenevät ja autoritäärisyys on nousussa, historiantutkimus ja peruskoulutus ovat avainasemassa muodostamassa siltoja nykyisyyden ja menneen välille sekä välittämässä ja muovaamassa käsityksiämme historiasta.

Lähteet

Alkuperäisaineistot

Castrén, Matti J. & Riikonen, Reino: *Historia ja me 8*. Weilin+Göösin kirjapaino. Espoo, 1983, 8. painos.

Hämäläinen, Eenariina; Kohi, Antti; Päivärinta, Kimmo; Vihervä, Vesa & Vihreälehto, Ira: *Forum 8 Historia*. Otava. Keuruu, 2013, 1. painos.

Tutkimuskirjallisuus

Ahonen, Sirkka: Kaanonin Paluu: Historianopetuksen politiikkaa idässä ja lännessä. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (3). 2016, 254–266.

<https://doi.org/10.54331/haik.140336>

Ahonen, Sirkka: *Suomalaisuuden monet myytit: kansallinen katse historian kirjoissa*. Gaudeamus, Helsinki 2017.

Autti, Mervi. Valokuvat mikrohistoriallisen tutkimuksen lähteinä. Katseita ja yksityiskohtia – näkymättömän tavoittelua. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari. k&h, Turun yliopisto, Turku 2010, 281–305.

Bourke, Joanna: ”Uusi sotahistoria“. Suom. Ville Kivimäki. *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (2006). Toim. Ville Kivimäki & Tiina Kinnunen. Minerva Kustannus, toinen painos, Helsinki 2014, 21–42. Alkuteos: ”New Military History” teoksessa Matthew Hughes & William J. Philpott: *Palgreave Advances in Modern Military History*. 2006.

Haffner, Sebastian: *Anmerkungen zu Hitler*. Kindler Verlag, München 1978.

Hakoköngäs, Eemeli & Sakki, Inari: Mutable and Multilevel schematic templates: Narratives of Collaboration Between Finland and Nazi Germany in Finnish History Textbooks. *Reproducing, rethinking, resisting national narratives. A sociocultural approach to schematic narrative templates in times of nationalism*. Toim. Ignacio Brescó de Luna & Floor van Alphen. Information Age Publishing, Charlotte, NC, USA 2022, 195–215.

Holmén, Janne: *Den politiska läroboken: Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under Kalla kriget*. Uppsalan yliopisto 2006.

urn:nbn:se:uu:diva-6748

- Ikonen, Paavo: Ilmastonmuutos lukiomaantieteen opetussuunnitelmissa ja oppikirjoissa 1985–2024. Helsingin yliopisto 2025. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-84-1909-9>
- Kershaw, Ian: *Hitler* (2008). Suom. Ilkka Rekiaro. Otava, Helsinki 2009.
- Kivimäki, Ville: Sodan kokemushistoria. *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (2006). Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva Kustannus, toinen painos, Helsinki 2014, 69–86.
- Kleemola, Olli & Pitkänen, Silja: Photographs and the Construction of Past and Present. *Photographs and History. Interpreting Past and Present Through Photographs*. Toim. Kleemola, Olli & Pitkänen, Silja. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2018, 7–18.
- Kuparinen, Eero: *Antisemitismin musta kirja: juutalaisvainojen pitkä historia*. Atena, Jyväskylä 2008.
- Kärnylä, Ilkka: Merkityksen ja muutoksen tutkimus käsitehistoriallisesti. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirrka Danielsbacka, Matti Hannikainen & Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022, 112–130.
- Lukacs, John: *The Hitler of history*. Vintage Books, New York 1998.
- Marcus, Ivan G.: *How the West Became Antisemitic: Jews and the Formation of Europe, 800-1500*. Princeton University Press 2024.
- Markula, Ann-Mari: *Vuosien 1970 ja 2014 opetussuunnitelmadokumenttien tavoitteiden retoriikka*. Pro Gradu -tutkielma, Turun Yliopisto 2022. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022053039393>
- Marti, Aleks, Johanna Norppa, and Tanja Taivalanti: Läntinen Identiteetti, Tiedonalakohtaiset Taidot Vai Historian käytön ymmärtäminen? Opetussuunnitelmat Historianopetuksen Orientaatioiden Ristipaineessa. *Kasvatus & Aika* 14 (2). 2020, 75–98. <https://doi.org/10.33350/ka.87835>
- Memonen, Mirka: *Vanhaa ja valmista vai pyörän keksiminen uudelleen. Alakoulun opettajien näkemyksiä ja kokemuksia oppikirjan hyödynnettävyydestä sekä oman oppimateriaalin valmistamisesta*. Pro Gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto 2022. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20220620>
- Miettunen, Katja-Maria: *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. SKS, Helsinki 2009.
- Pollari, Milja: *Perusopetuksen kestävä ruokakasvatus : ruokahävikki kotitalouden, maantiedon ja biologian oppikirjoissa*. Itä-Suomen yliopisto 2022. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-4494-8>

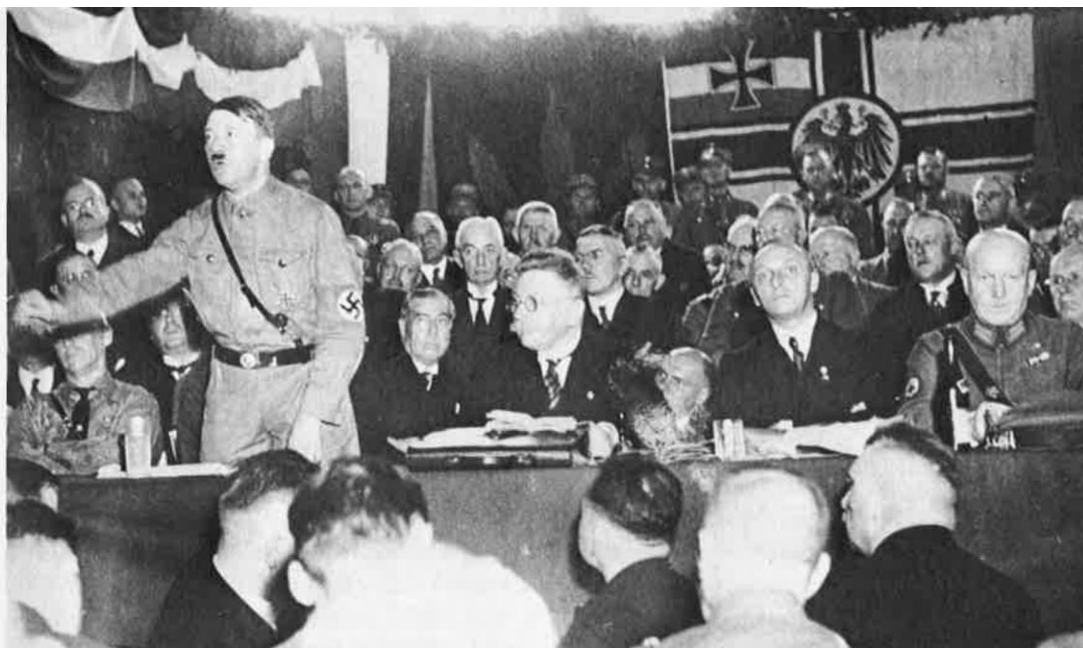
- Pulkkinen, Jarmo: Analyyttinen traditio ja historianfilosofia. *Historian teoria. Lingvivistisestä käännteestä mahdolliseen historiaan*. Toim. Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen. Vastapaino, Tampere 2016, 17–49.
- Rantala, Jukka & Ahonen, Sirkka: *Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus*. Gaudeamus, Helsinki 2015.
- Rantala, Jukka; Puustinen, Mikko; Khawaja, Amna; van den Berg, Marko & Ouakrim-Soivio: *Näinkö historiaa opitaan?* Gaudeamus, Helsinki 2020.
- Seixas, Peter: Schweigen! die Kinder! or, Does Postmodern History Have a Place in the Schools? *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*. Toim. Peter N. Stearns, Peter Seixas & Sam Wineburg. New York University Press, New York 2000, 19–37.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. (2002). Tammi, Helsinki, uudistettu laitos 2018.
- Takala, Anne: *Vuoden 1918 sota keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjoissa*. Toim. Piritta Häkälä. Lahden kaupunginmuseo, Lahti 2018.
- Taskinen, Ilari: Kokemuksista yllirajaisuuteen: sotahistorian uudet virtaukset ja kansainväliset keskustelut 1990-luvulta tähän päivään. *Historiallinen Aikakauskirja*, 116(4). 2018, 384–393. <https://doi.org/10.54331/haik.140559>
- Torsti, Pilvi: *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus, Tampere 2012.
- Urponen, Jenni: *Suvivirrestä Hard Rock Hallelujaan?: Uskonnollinen musiikki perusopetuksen evankelisluterilaisen uskonnon ja musiikin oppikirjoissa*. Helsingin yliopisto 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6421-6>
- Vahtikari, Tanja; Männistö-Funk, Tiina & Laine, Silja: Valokuvan käytön ja tulkinnan menetelmät historiantutkimuksessa. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirkka Danielsbacka, Matti Hannikainen & Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022, 229–249.

Sähköiset lähteet

Suosituksia holokaustin opetukseen. International Holocaust Remembrance Alliance IHRA 2019. ISBN 978-3-00-064374-3 [haettu 13.1.2026].

Liitteet

Liite 1.

Adolf Hitler ja hänen taustavoimansa äärioikeistolaisen saksalaiskansallisen puolueen tilaisuudessa v. 1923. Kiihkeä poliittinen yrittäjä eroaa selvästi kivikasvoisista rahamaailman ja armeijan edustajista. Viiksekäs, silmälasipäinen herra aivan keskellä on suurteollisuusmies Alfred Hugenberg, saksalaiskansallisten johtaja. Tämän takana istuu Saksan valtakunnanpankin johtaja Hjalmar Schacht, myöhemmin Hitlerin rahaministeri.

seitsenmiehisen johtoryhmän jäseneksi tehtävään uusien jäsenten hankkiminen.

Erityisesti Hitleriä käytettiin vaalipropagandan hoitajana ja puhujana. Poliittisena kansankiihottajana Hitler tuskin löysi vertaistaan. Hän kykeni vaikuttamaan sekä pieniin ryhmiin että suuriin massoihin vetoamalla heidän tunteisiinsa, nostattamalla heissä vihaa ja kiihkoa ja puhumalla juuri sitä, mitä he halusivat kuulla. Puheessa vuorottelivat hurjat purkaukset, tarkoin lasketut tauot ja hiljaisella yksitoikkoisella äänellä lausutut tunnelmamaalaukset. Saman asian jatkuvalla toistamisella ja epämääräisillä lupauksilla Hitler herätti kuulijoissaan uskon siihen, että hän pystyisi nostamaan Saksan uuteen loistoon ja kunniaan.

Hitlerin puolue alkoi saada väkeä riveihinsä. Mukaan tuli samanlaista ainesta kuin fasisteihinkin, ennen muuta kuitenkin inflaatiossa köyhtyneitä, katkeroituneita keskiluokan jäse-

niä. Suurteollisuuspiirit rahoittivat auliisti Hitleriä toivoen hänestä ammattiyhdistysliikkeen kukistajaa.

Puolueen nimeksi tuli Saksan kansallissosialistinen työväenpuolue. Hitleristä tuli jo v. 1921 puolueen kiistaton johtaja, *der Führer*. Tehostaakseen puolueensa toimintaa Hitler liitti sen piiriin puolisotilaalliset taistelujoukot, ruskeanivormuisen SA:n (hyökkäysosaston) ja mustaunivormuisen SS:n (suojeluryhmät). SA:n tehtävä oli harjoittaa terroria vastustajien keskuudessa. SS toimi aluksi Hitlerin henkivartiona, mutta kehittyi Hitlerin valtaantulon jälkeen monihaaraiseksi valtion turvallisuuspoliisiksi. Sen yhteydessä toimi pelätty *Gestapo*, salainen valtiollinen poliisi.

Liite 2.

2 Hitlerin Saksa

Taidemaalari diktaattoriksi

Kun ihmisiltä on tiedusteltu mielipidettä maailman vihatuimmasta ihmisestä, vastaus on ollut usein Adolf Hitler. **Saksa vuosina 1933–1945 hallinnut Hitler** on jälkipolville pahan ruumillistuma, tunneton jultturi, joka murhasi miljoonia juutalaisia ja ajoi maailman suursotaan. Monia diktaattorin elämä myös kiehtoo: hänestä on kirjoitettu satoja kirjoja, joissa kerrotaan esimerkiksi natsijohtajan unettomuudesta, kempicokuvasta (King Kong) ja kiinnostuksesta kaasusäilyntiin. Ehkä eniten jälkipolvia kiinnostanut kysymys kuitenkin kuuluu: kuinka on mahdollista, että tämä mies nousi Saksan diktaattoriksi ja lähes onnistui tavoitteensa valloittaa koko Eurooppa?

1900-luvun alussa työväenläisiksi Adolf Hitler eläi vielä tyhjätuskana Wienissä. Hän oli pyrkinut opiskelemaan taidelaitteita, mutta taidot eivät riittäneet. Ensimmäisen maailmansodan syytyessä Hitler liittyi Saksan armeijaan, jonka kuria ja voimaa hän ihaili. Sodan tappion jälkeen hän palasi pettyneenä ja katkoituneena Müncheniin.

Ratkaisun valoisampaan tulevaisuuteen Hitler löysi politiikasta. Hän liittyi pieneen **Saksan kansallissosialistiseen työväenpuolueeseen (NSDAP)**, jonka kannattaja hankuttiin natsienä. Puolueverreilensä kanssa Hitler yritti jo vuonna 1923 vallankumousta. Oluuttavasta alkamut kaappausyritys epäonnistui, ja Hitler joutui vankilaan.

Vankilassa Hitler kirjoitti teoksensa Mein Kampf (Täistehniä), josta tuli aikaa myöten myyntimenestys. Kirjassa Hitler julisti tavoitteensa: Saksa oli rasitettu suurruuteen nöyryyttävään sotatappion jälkeen. Hän syytti tappiosta juutalaisia ja kommunisteja. Hitler puhui: *On löydettävä sibi – Oles tallat tulokseen, että taistelu juutalaisia vastaan tulee -Jomaan suosittua ja neuvoteltavista. Saksalaiset olivat Hitlerin mielestä uijasta herrakansa, jolla oli oikeus saada lisää elinlää. Sii löytyisi idästä, jonka kommunistisia slaavilaisia kansoja Hitler piiti juutalaisten tavoin arvottomina "ali-ihmisinä".*

Hitler saattoi harjoitella puheita ja esiintymistä teurikaussa. Energinen puhely edesauttoi natsien kansallissosialistien nousua.

Kuin kuka tahansa meistä? Nuroi Hitler väkipakossa Münchenissä vuonna 1914 juhlistassa ensimmäisen maailmansodan alkua.

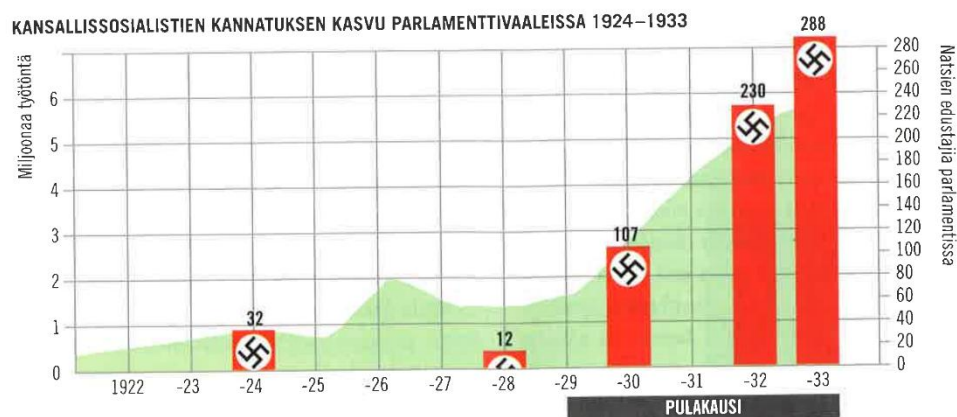
Ahksi saksalaiset eivät innotuneet Hitlerin ajatuksista, sillä sodasta toipuva Saksa vaurastui ja tulevaisuus tuntui turvatulta. Kaikki kuitenkin romuttui maailmanlaajuisen talouslaman myötä **1930-luvun alussa, kun miljoonat saksalaiset jäivät työttömiksi**. Hitler lupasi kansalle työtä, ja saksalaiset suuntasivat nyt toivonsa Hitleriin. **Natsien kannatus vaaleissa nousi rakettinaisesti.**

Vuoteen 1934 mennessä Hitler oli saavuttanut tavoitteensa. Hän oli Saksan Führer eli johtaja, joka oli myös valtakunnankansleri, armeijan ylipäällikkö ja presidentti. Saksasta tuli totalitaarinen valtio. Se tarkoittaa maata, jossa valtion etu on tärkeempi kuin ihmisten etu ja valtio hallitsee kaikkia elämänsä. **Saksassa natsit päättivät kaikesta, muut puolueet kiellettiin ja vain natsimyrönteiset lehdet sallittiin.**

Hämäläinen, Kohi, Päivärinta, Vihervä & Vihreälehto: *Forum 8 Historia*. Otava 2013, 18–19.

Liite 3.

Hitlerin taitava puhetyyli kasvatti natsien suosiota. Puhelahjojaan hän oli aikaisemmin harjoitellut ahtaissa ja savuisissa olutkapakoissa. Kun radio yleistyi, kuulijoiksi tuli koko Saksan kansa. Hitlerin imago oli taitavan propagandan tulosta: julkisuudessa maalattiin kuvaa vaatimattomasta kansanmiehestä, joka oli luonteeltaan vahva, armo-

ton, rohkea, peräänantamaton ja ikuisesti uskollinen Saksan pelastamiselle. Eräs nuori natsipuolueen jäsen kuvaili tuntemuksiaan nähtyään Hitlerin esiintyvän ensimmäistä kertaa: *Näin rathaisuksi enää vain joko kulkea voittoon Hitlerin rinnalla tai kuolla hänen puolestaan. Führerin olemus lumosi minut täydellisesti.*

